

УДК 37.035.6.

ББК 74.9+74.6

СОЦИАЛИЗАЦИЯ ПОДРОСТКОВ СРЕДСТВАМИ ЭТНО-СЕМЕЙНОЙ ПЕДАГОГИКИ

Елена Георгиева Дичева
доктор педагогики, доцент
Университет им. Проф. д-ра Асена Златарова
Бургас, Болгария
di4_el@abv.bg

В статье на основе традиций семейного воспитания и анализа современных проблем автор обосновывает возможности семьи в социальном воспитании в ней подростков средствами этнопедагогики. Рассмотрены понятия социальной компетентности, этнопедагогики в теоретическом и прикладном аспекте. Представлены основные направления и методы, формы и средства этнопедагогики, используемые в семейном воспитании для построения гуманистических взаимоотношений подростков с социальной средой в современную эпоху.

Ключевые слова: подросток, семья, социальное воспитание, этнопедагогика, традиции воспитания, семейное воспитание.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ НА ПОДРАСТВАЩИТЕ СЪС СРЕДСТВАТА НА ЭТНО-СЕМЕЙНАТА ПЕДАГОГИКА

Елена Георгиева Дичева
доктор педагогика, доцент
Университет „Проф. д-р А. Златаров”
Бургас, Р България
di4_el@abv.bg

В статията на базата на традициите на семейното възпитание и анализа на съвременните проблеми авторът обосновава възможностите на семейството в социалното възпитание на подрастващите в него със средствата на етнопедагогиката. Разгледани са понятията социална компетентност, етнопедагогика в теоретико-приложен аспект. Представят се основните направления и методи, форми и средства на етнопедагогиката, използвани в семейното възпитание за изграждане на хуманистични отношения на подрастващите със социалната среда в съвремието.

Ключови думи: подрастващ, семейство, социално възпитание, етнопедагогика, традиции на възпитание, семейно възпитание.

THE SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS WITH THE MEANS OF ETHNO-FAMILY PEDAGOGY

Elena Dicheva

PhD, Ass. Prof.

University Prof. PhD Assen Zlatarov

Burgas, Bulgaria

In the article, based on the traditions of family education and the analysis of modern problems, the author substantiates the possibilities of the family in the social education of teenagers in it by means of ethnopedagogics. The concepts of social competence and ethnopedagogics are considered. The main directions and methods, forms and means of ethnopedagogics used in family education for building humanistic relationships between adolescents and the social environment in the modern era are presented.

Keywords: adolescent, social education, ethno pedagogy, traditions of education, family, family education.

Приоритет в съвременното глоболизиращо се българско общество е възпитанието и формирането на творческа и активна личност, на човек, умеещ самостоятелно да мисли и действа в условията на динамично развиващата се действителност, гъвкаво да реагира на изменящите се условия и да намира адекватни способности за адаптация, самоопределение и самореализация. В тази връзка, през последните няколко години като равнопоставени субекти при възпитанието на подрастващите извеждат семейството и родителите в позиции на значим участник и партньор на образователните институции и педагозите в процесите на адаптация и формиране на социални знания, умения и навици, в осигуряването на социално благополучие на младото поколение чрез подготовка и изява на компетенции за хармонично взаимодействие със себе си и с другите, успешно адаптиране и утвърждаване в социокултурното обкръжение. Подходът се базира на факта, че в семейството се поставят и формират основите на нравствеността, душевността, ценностните ориентири, нормите на емоции и поведение, потребностите от общуване, сигурност и любов, самоизява, отговорност, стабилност и защита, залага се неговата успешна социализация и интеграция в обществото. Идеологията на приоритета на семейството и неговата особена значимост и ценност за живота и развитието на човека и обществото е закрепена в редица международно-правни и национални нормативни документи – Конституцията на Р България (чл.14, 46), Семейен кодекс, Кодекс на труда (чл.157), Граждански процесуален кодекс, ЗПУО-2015 (чл.209, 269) и др. В тях се регламентират ценностите, функциите и отговорностите на съвременното семейство. Акцентът се поставя върху уважение на достойнството на детската личност, отчитане на нейните интереси и подкрепа на потребностите за общуване и самоутвърждаване в здравословна и хуманна среда. Бракът, семейството и родителството се очертават като сложно социално-психологическо явление, включващо съвкупност от ценностни ориентации, възгледи, позиции, отговорност. Именно отговорността определя поведението на родителя, тъй като «семейството е найважно за връзката на детето със света, осигуряващо му богат личен и социален опит, и

се реализира чрез възпитанието» [Конакчиева, 2019]. Последното се явява многостранен и универсален, всеобеман фактор на влияние за формиране на детската индивидуалност. Способства за овладяване от подрастващият на необходимите морално-нравствени ценности, ориентири и норми, модели на поведение в обществото не само стихийно, интуитивно на базата на внушение, но и целенасочено и планомерно с непосредствено обучение и индиректно чрез вещина и знание, опитност, труд и пример на родителите, оценка на поведението, ефективна система на мотивация, подкрепа и поощряване, контрол и корекция.

Глобалното влияние на семейното възпитание за социализацията на подрастващите се обуславя от съществуващите психологически механизми за социализация в него. Първият – на идентификация, при който детето съзнателно или неосъзнато се ориентира по родителския пример, старее се да подражава на родителите си. Другият механизъм представлява този на подкрепата, чиято същност се изразява в това, че родителите целенасочено, с помощта на възпитанието формират у детето социално значимите качества на личността, изграждат определена система от социални норми, принципи и правила на поведение, необходими му за пълноценното адаптиране и съществуване в средата на социума. С други думи, отговорното родителство се свързва със система от компетенции и опит в сферата на възпитанието на детето. Сред тях определящи са когнитивната компетентност (знания за развитието на детето, за особеностите на възпитанието), комуникативната компетентност (умения за общуване, за формиране на хармонични отношения с детето, за разрешаване на конфликти и др.), ценностно-смислова компетентност (осъзнаване на детето като ценност и на мисията на родителството в обществото), поведенческа компетентност (компетенции за съхраняване на здравето, за управляване на отношенията и формиране на емоционална привързаност). С всичко това семейството безспорно е базисен фактор за ранната социализация и основната възпитателна система, в която детето усвоява първичните модели на общуване, които влияят върху бъдещото

му развитие, обуславят социалните му контакти с връстници и възрастни и определят в какви социални групи и с кого то ще удовлетворява потребността си от общуване. Емоционалната привързаност, сърдечните отношения и пълноценното общуване в семейството оказват положително влияние върху социалното развитие на детето. Честото и интензивно общуване способства за приемане и усвояване на родителските норми и ценности. Взаимоотношенията в семейството са еталон, чрез който детето се научава да ориентира поведението си спрямо обкръжаващите го, да съобразява своите мнения и действия с тези на другите хора, да общува, да се кооперира и да отстоява собствени позиции в широкия социум. Емоционално-личностният характер на семейната среда продуцира степента на емоционална реактивност, доброжелателност, отговорност, взаимопомощ, съпричастност към обществените ценности и личните приоритети в отношенията с връстниците и възрастните, а чрез процесите на подражание и идентификация детето придобива и развива представата за себе си, изгражда ролеви репертоар, следва модели на родителско поведение. „Аз – образът” на детето, претенциите и мотивацията за постижения и реализация се определят не само от внушенията на родителите, но и от системата от фамилни цели, ценности, еталони и критерии за оценка, които то трябва да съблюдава. Съществуването на различните модели и типове на семейните взаимоотношения, осъзнато или неосъзнато практикуване на даден стил на семейното възпитание е от детерминиращо значение за развитието и оформянето на детето и юношата, за личностното му изграждане, за целият му предстоящ живот и отношения със заобикалящата го среда и хора. Това найпряко рефлектира и покъсно, когато самите те ще създадат собствени семейства и на свой ред ще отглеждат и възпитават следващите поколения. Последното обуславя и подчертава ролята и значението на найважната функция на съвременното семейство – възпитателната, от която зависи формирането на децата като бъдещи граждани на страната и обединена Европа.

В този контекст актуални са политиките на Европейския съюз за усвояването на редица компетентности, първообраз на които е семейната среда.

Ключовите понятия на тази концептуална рамка са свързани с развитие на културната приемственост между поколенията и създаване на условия и възможности за бъдеща адекватна реализация на подрастващото поколение както в професионален, така и в личностен план от гледна точка на интересите на общността и народите в нея. Последното може да бъде постигнато само чрез съгласуваните усилия на образователната система, семейството, социалното обкръжение, на обединенията и учрежденията – представители на местната общност, неформалните организации като институционални фактори за формиране на социалните компетенции на подрастващите. Свързващият елемент между тях са духовните ценности и възпитанието, предавани чрез образованието, културата и опита в семейството и обкръжението, позволяващи на личността да овладява знания, формира и развива навици и умения, които да надгражда и приумножава, усъвършенствайки себе си и околните. Трупейки знания и опит, олицетворяващи достижения и възможности, подрастващият млад човек получава шанс за преосмисляне на постъпките си и тези на другите, мотиви и способности да набележи цели и приоритети, задачи и ситуации, стереотипи, които да следва понататък в живота си. Това изгражда неговия вътрешен свят, съзнание, убеждения и мироглед, позволява му самоопределение и избор на индивидуално мислене и поведение, стил и начин на живот, реакции и активност, адаптация и начин за самореализация в условията на динамично променящата се социална действителност. И като резултат, включването на младият светооткривател в цялостната система на социални отношения – процес, разглеждан и определян в науката като явление на социализация. Съгласно литературните източници последната представлява сложно, многоаспектно и многокомпонентно явление, понятие и термин, разпространени и наложили се в педагогическата теория и практика през последните години по силата и в контекст на европейските и световни приоритети, изисквания и направления на подготовка, развитие и изява на ключови компетенции за ориентиране, адаптация и пробощаване на младата личност към заобикалящата социокултурна среда. По логиката на представяне

и анализа за достигането им, освен необходимостта от определяне на същностните характеристики, следва да се обърне внимание на факторите, както и на систематизацията на източниците, ресурсите и движещите сили, осигуряващи формирането и развитието на социалната компетентност на подрастващия индивид като самостоятелна активна личност.

По отношение на съдържанието справка с литературата позволява да се направи констатация, че няма общоприето определение както за конструкта „компетентност“, така и за „социална компетентност“. Очертават се разнообразни мнения. Опитът за обобщаването им насочва към приемане на констатацията, че социалната компетентност като личностно качество на човека представлява сбор от знания, умения, навици, способности (модели, шаблони, сценарии) на поведение в различни сфери и области на живот и дейност, взаимодействие в социума, позволяващи бързото и адекватно, успешно адаптиране на всеки в обществото, ефективното функциониране на личността във всички социални сфери и взаимодействието ѝ с обкръжението. Тя се формира в процеса на социализация, т.е. на овладяване на представи и знания за социалната действителност и активното приобщаване към социалните отношения, явяващи се основа за изграждане и регулиране на междуличностните и вътреличностните социални позиции. Най-общо, включва компоненти като:

- знания за устройството и функционирането на социалните институти в обществото;
- за социалните структури;
- за различните социални процеси, протичащи в обществото;
- познаване и съблюдаване за изпълнението на ролевите задължения и отговорности, очаквания, предявявани от обществото към носителите на различен социален статус;
- навици на ролево поведение, съответстващо на един или друг социален статус;

– знания за общочовешките норми и ценности, а също и установените национални и културни традиции и форми на поведение (привички, обичаи, ритуали, нрави, закони, предпочитания, ограничения и табу) в различните сфери и области на социален живот – национална, политическа, икономическа, културна, духовна, религиозна и др.;

– умения и навици за ефективно социално взаимодействие (ползване на средствата за вербална и невербална комуникация, на механизмите за взаимодействие и асертивност в процеса на общуване с другите);

– познаване и визия за себе си, потенциала и способностите си, възприемане на себе си като социален субект с отговорности, разнообразни социални функции и роли;

– определяне на индивидуалностите и различията при взаимодействията с тях, създаване и поддържане на позитивни отношения и т.н.

Според Европейската референтна рамка социалната (обществена) компетентност като ключова характеристика съдържа в себе си определени знания, умения и отношения, които обединени в едно цяло, изграждат съдържанието на понятието, като «включва всички форми на поведение, които трябва да усвоим, за да участваме ефективно и конструктивно в социалния живот, както и да разрешаваме конфликти, когато това е необходимо. Междучелностните умения са необходими, за да общуваме ефективно с един или повече хора, като са приложими както в обществения, така и в личния живот». Знанията се отнасят до изграждане на познания за общоприети правила на поведение в различните общества и общи представи за лица, групи, общества или култури. Изграждат се знания за поддържане на здравословен стил на живот. Уменията, които се отнасят до социалната компетентност се свързват със «способност за конструктивно общуване в различна социална среда (уважавайки гледните точки и поведението на околните; съзнавайки индивидуалната и колективна отговорност), доверие и симпатии към околните, изразяване на позитивно и градивно отношение в случай на слабост или объркване(контролиране на агресията, насилието или склонността за

самоунищожение, прояви на уважаване и разбиране на културната идентичност при межкултурни контакти на Европа с останалия свят, прояви на приемане и разбиране на други гледни точки, породени от различия, способност за водене на преговори и участие в квартални/обществени дейности, както и вземане на решения на национално и европейско ниво, гласуване на избори и добри езикови умения».

Отношенията са по посока на показване на интерес и уважение към околните, стремеж за преодоляване на стереотипи и предразсъдъци, склонност към компромиси и почтенност, като едновременно с това отстояваме правата си. Към тази компетентност се отнася и чувството за принадлежност към даден район, държава, ЕС, Европа или света като цяло. Готовност за участие при вземането на решения на всички нива, склонност към доброволчество и участие в граждански дейности, подкрепа на социално слаби или хора в неравностойно положение. Изразяване на готовност за уважение на околните и техните права и склонност към реакция срещу антиобществени действия. Разбиране и възприемане на различията в ценностните системи на различните религиозни и етнически групи и определяне на принципа за равнопоставеност, като водещ в обществените отношения.

Въобщие, в Европейската референтна рамка социалната компетентност е свързана с личното и социално благополучие, което изисква разбиране на това как лицата могат да осигурят оптимално физическо и психично здраве като ресурс за себе си и семейството си. За успешно междуличностно и социално участие от съществено значение е да се изградят поведение и обноси, общоприети в различните общества и среди. Като основни умения на тази компетентност се включват способността да се общува конструктивно в различни среди; да се показва толерантност; да се разбират различни гледни точки; да се преговаря и създава доверие; да се чувства съпричастност; да се справя със стреса и чувството на неудовлетвореност и изразяването им по конструктивен начин; да се прави разлика между личните и професионални сфери.

Компетентността се основава на отношението на сътрудничество, увереност и почтеност. Лицата следва да имат интерес от социално-икономическото развитие и межкултурна комуникация, да ценят многообразието и уважават другите, да са подготвени както за преодоляване на предразсъдъците, така и за правенето на компромиси [<http://keyconet.eun.org/key-competences>]. Така в този документ се очертават ясно компонентите на социалната компетентност, представя се тяхната важност за пазара на труда, социалното взаимодействие, за осигуряване на гъвкавост и способност за адаптация. Откроява се значението на социализацията, гражданската позиция и активност в обществения живот в неговия цялостен смисъл (в дома, в обкръжението, колектива на групата и др.), като основни за изграждане на личностната идентичност на индивида, независимо от неговите индивидуални, етнически, езикови и културни особености и различия. За да участват активно в непрекъснато променящия се свят, подрастващите трябва да притежават необходимите знания, да прилагат в практиката придобити умения, като проявяват отговорно отношение към себе си, другите и дейностите, които извършват, да демонстрират активна гражданска позиция и личностни качества, определящи тяхната цялостна култура, като висша степен на проявление – компетентност. Те също способстват за иновациите, продуктивността, конкурентноспособността, носители на просперитет и стабилност в глобален мащаб.

Като обобщение за нагледност упоменатите дотук обяснителни характеристики и документални бележки могат да се онагледят схематично в следната последователност:

Информация – знания – практика – умения – способност – компетентност.

Представянето в такъв вид на процеса на социализация дава възможност за изпълнение на всички стъпки по тази верига. Но тогава начинът на предаването става ключов момент, който определя и възможностите за успешното протичане на цялостния процес. Или с други думи, възниква

въпросът за източника, средата, осигуряващи възможността за предаването и приложението на информацията (натрупаният опит) в практически задачи за достигане до найвръхната точка – групирането и обединяването около дадена компетентност. В този смисъл, без преувеличение може да се каже, че именно семейството се явява основният източник, средата, в която възниква и протича първичната социализация на подрастващия, формира се и се възпитава бъдещият член на обществото, изграждат се жизнено важните качества като любов към близките, роднините, околните, усвояват се определени правила, социални норми, роли, език и начин на общуване, модели на поведение, ценности и нагласи.

В съвременните педагогически изследвания семейството се разглежда като първо социално обкръжение на детето, като първи модел на съвременния свят, като микросреда за първична социализация, като основен възпитателен фактор. То предава начина за усвояване на живота на родителите, на определени еталони на човешко поведение. През семейството се пречупва влиянието и на другите социално-педагогически фактори. Затова специфичната роля на семейството е толкова значима, че тя не може да бъде изпълнена от нито един друг фактор. Позицията на семейството в социалната структура, образователното равнище на родителите, професията, социално-етническият статус, материалното състояние, духовните интереси, начинът на живот, детерминират в най-голяма степен формирането на детето като личност. В семейната среда преминава по-голяма част от развитието на човек, там протича процесът на биологично, психично и социално съзряване на детето. Чрез семейството се реализира непрекъснатата смяна и приемственост на поколенията, предаване на социални норми, ценности и поведение. Семейното възпитание се основава на сърдечни връзки, в естествени условия, непрекъснато и продължително, като едновременно обхваща всички страни на развиващата се личност. Подобряване възпитанието на децата в семейството като личности и граждани е един от важните аспекти за усъвършенстването на обществото в социален, икономически, нравствен и културен план, гарантиране на неговата

стабилност и просперитет. Възпитателният потенциал на семейството включва широк кръг особености, показатели, характеристики, фактори и условия, способстващи за развитието на де-тето. Той включва условия от психологически характер – вътрешно-семејни връзки, статус и авторитет на родителите; гражданско съзнание, отношение на семейството към обществото и труда; култура на семейството – в бита, взаимоотношенията, духовната сфера; структура на семейството – брой на членовете, образование, професия, материална обезпеченост, стадий на развитието му. Процесът на възпитание в семейството се разглежда като изграждане идентификацията на бъдещия социален индивид. В центъра на процеса на възпитание е личността на детето. Родителите следва да познават закономерностите на детското развитие, възрастовите особености, индивидуалните особености и способности, за да създават необходимите условия и да прилагат ефективни методи на възпитание. Семейството формира нравствена позиция, помага на детето да осъзнае идентичността си. Основни средства и механизми за възпитаване на детето в семейството са дейността и общуването. Всеки момент от тази дейност може да бъде възпитаващ, ако родителят му придаде подходящия смисъл. Силно въздействие има и личният пример на родителите. Родителският авторитет включва единство между думи и дела, умение да се преценяват внимателно, обективно и самокритично собствените думи, дела и постъпки. Възпитателният стил на родителите следва да изгради адекватна самооценка у детето и юношата, която му помага да се адаптира по-успешно в различни ситуации и да изгражда успешни социални отношения с другите. Едновременно с това, семейството, като социална система със своя вътрешна структура и взаимодействия с други обществени структури, налага своята субкултура в съзнанието на детето, включвайки го в сложните семејни отношения. Чрез контактите и взаимоотношенията, статуса на родителите в социалната организация на човешкото общество, детето, макар и опосредствено, контактува с по-крупни обществени структури, като се приобщава към културата на обществото, става негов градивен компонент и член. Затова

споделената в социален аспект отговорност на семейството се превръща в гарант на детското социално здраве и благополучие, което налага задължителното търсене и гарантираното успешно определяне на изходните ориентири за реализиране на ефективна възпитателна дейност в сферата на позитивното личностно развитие и социализация на растящата индивидуалност. В тази връзка и в контекст на конкретно направление за организирано и стихийно реализирано възпитателно влияние за всестранното развитие на личността на детето в семейни условия особено важна роля и значение има народната или етнопедагогиката, представляваща относително обособен дял в полето на педагогиката, изучаващ традиционния неорганизиран, неформален педагогически опит на човечеството във възпитанието на децата. Според видният руски изследовател Г. Н. Волков, тя може да се разглежда като „история и теория на народното възпитание” и в този смисъл е «наука за емпирическият опит на етническите групи във възпитанието и образованието на децата, /.../ която «обяснява народната педагогика и предлага пътища за нейното използване в съвременните условия...» Той счита, че народната педагогика е органически свързана и в тясно взаимодействие с педагогическата наука, като двете взаимно благоприятстват своето развитие и осигуряват «единно пространство, което може да бъде наречено педагогическа култура» [Волков, 1998].

Един от малкото български учени, изследвали проблемите на етнопедагогиката – Жечо Атанасов, – представя своя интерпретация за същността ѝ, разглеждайки я в по-широк и в по-тесен смисъл. В широк аспект етнопедагогиката изучава съвкупността от педагогическото наследство на всички народи, наме-рило място в традициите и обичаите, както и в художественото творчество. Разгледана в потесен план, етнопедагогиката се отъждествява с народната педагогика и се свежда до проучването на всички онези характерни особености в идеите за възпитанието, които отграничават и отличават всеки отделен народ от останалите. Т.е. в този смисъл етнопедагогиката се ограничава до изследването на специфичните

възпитателни традиции,залегнали в културата на конкретен етнос [Атанасов, 1986].

В контекста на съвременните потребности и очаквания към функциите и задачите на етнопедагогиката актуално звучат научните интерпретации на другият изследовател – Иван П. Иванов.Той представя етнопедагогиката като динамично развиваща се научна област във връзка с исторически променящите се реалности. И. Иванов определя няколко основни етапа в нейната история на зараждане и развитие като наука, ориентирана към изследване на педагогическия опит и традиции в контекста на културното многообразие на глобализирания свят. Той осмисля съдържанието на етнопедагогиката като теория и практика, отчитащи културните особености и различия, междукултурните взаимоотношения и средата, в която се възпитават деца с различен културен произход и разкрива съвременната етнопедагогика като естествено продължение и доразвитие на крос-културизма, който е мост към интеркултурността, позитивните контакти между групите и индивидите в съвременния мултикултурен и непрекъснато глобализиращ се свят, възпитанието в емпатия и солидарност, в интеркултурен дух и умения за разбиране и приемане на другия, конструирането на по-хуманен свят. На тази база диференцира две основни направления в нейното развитие народна емпирична педагогика; и диференциална/интеркултурна педагогика [Иванов, 2002].

От обобщението на авторските интерпретации следва, че етнопедагогиката изследва процесите, свързани с развитието на подрастващите и формирането им в пълноценни личности под влиянието на неписаните социални и морални норми, духовния идеал, народната мъдрост и многовековния педагогически опит на отделните етнически общности. В този смисъл, тя изучава социалното взаимодействие и общественото въздействие, под чието влияние се раз –вива личността, усвоявайки изконните човешки ценности. Едновременно с това анализира възпитателните практики, интерпретира и адаптира разнообразните педагогически подходи и средства

към потребностите на съвременното възпитание и образование. [Волков, 1998]

При това, за да е адекватна и отговаря на днешните изисквания и очаквания на обществото, етнопедагогиката съобразява своите функции и задачи със съвременната реалност като интерпретира и прилага многовековния народен педагогически опит и непреходните традиции във възпитателния процес на младото поколение, отчитайки обстоятелството, че то се осъществява в мултикултурна среда. А мултикултурността означава присъствие и функциониране на множество култури в даденото пространство – образователно и социално. Следствие от това е наличието на многообразие от духовни ценности, морални норми, светоглед и традиции, които определят и различни възпитателни идеали, както и педагогически подходи за постигането им. Така съвременното общество обективно налага актуализиране на функциите на етнопедагогиката. Пред нея се очертава предизвикателството не само да систематизира, обобщава и утвърждава в педагогическата практика най-доброто, най-стойностното от социалния опит на отделните етнокултурни общности. Тя трябва да намери оптималния баланс като посредник между традициите в съвременността така, че да бъде представен емпиричният възпитателен опит на всяка от културите в съответното мултикултурно пространство като равноценен на останалите и като еднакво значим за целите на съвременното възпитание и социализация. В действителност обаче съвременната етнопедагогика не отстъпва от тази си роля. Напротив, в условия на мултикултурност една от най-важните ѝ задачи е именно да съдейства за формирането на личности със съзнание за етноидентичност и принадлежност към своя народ и култура. Същевременно мултикултурното общество предполага възпитаването и на други важни добродетели – уважение освен към собствената и към другите култури, на толерантност към техните представители и зачитане на всяка една личност, принадлежаща към това общество, независимо от културните ѝ особености. Заради това и интересът към нея не е случаен, а се обяснява с близостта и сходството на формиращите я етика и морал, общочовешки ценности и ориентири. Именно синергетичните

възможности на съвременната етнопедагогика позволяват формирането на личности, способни успешно да се вградят и да се развиват в модерното общество, което разширява и надгражда функциите ѝ и повишава нейната значимост като наука, способна адекватно да отговори на съвременните обществени потребности.

Етнопедагогиката притежава достатъчно богат и разнообразен възпитателен потенциал за формиране и утвърждаване на ценностни ориентации и личностни модели на развитие. В този процес резултатни и ефективни средства се явяват традициите, празниците и обичаите, свързаните с тях ритуали, фолклорните песни и танци, приказки, пословици и поговорки, гатанки, игри и забави. Всяко едно от тези средства, наред с основната обучаваща, има и възпитателна функция. Главните методи на семейното възпитание в народната педагогика са убеждението, упражнението, авторитетът, контролът, изпитанието, поощрение-то, наказанието, като първостепенен и основен е примерът. Примерът е възпитателен метод с изключителна сила. Неговото въздействие се основава на известната закономерност, че явленията се възприемат чрез зрението по-бързо и лесно, без усилие за декодиране и осмисляне за разлика от всяко речево въздействие. Примерът действа на ниво първа сигнална система, а словото – на втората. Примерът задава конкретни образци за подражание и по този начин активно формира съзнание, чувства, убеждения, позиция, мотивира и стимулира, активизира постъпките и действията, поведението. За основа на примера служи подражанието. То е важен социално-психологически механизъм и ценно средство за социално познание, благодарение на което хората овладяват и трупат социален и нравствен опит. Най-често децата подражават на значимите възрастни, провокирани от симпатията, привързаността и възхищението към тях. В семейната среда като социална микрогрупа, детската личност развива качества като умения за автономност, самостоятелност и отговорност; адаптираност към средата; умения за сътрудничество и съвместен живот с другите; умение за съчувствие и др. При това „Семейната среда е ежедневна

педагогическа практика, осигуряваща повторемост на възпитателните въздействия при сходни семейни ситуации” [Събева, 2008]. Тук следва да отбележим, че подражанието не винаги има непосредствен характер, а често се срещат и наблюдават опосредствените му форми. Или то не е механичен процес и няма характер на автоматично пренасяне на черти, качества, опит на определена личност, не се явява просто нейно повторение и отражение. Подражанието е строго индивидуална, специфична дейност и психологически механизъм на приемане, копиране и следване на модели, характеристики, образци. И поради това общуването възрастни – деца предполага и изисква едновременно взаимно обогатяване и развитие. Защото родителите не могат да повлияят положително на децата, ако самите те не се стремят към промени в по-добро и не се самоусъвършенстват. Или възпитанието на децата изисква едновременно и самовъзпитание на майките и бащите, тъй като възпитателната сила на личния пример на родителите и въобще на възрастните зависи изключително от техния авторитет.

Безспорно, личният пример, особено този на родителите, несъмнено е най-радикалният, най-действеният метод на народно възпитание в семейството. Нравственият облик на родителите, техният труд, обществена дейност, взаимоотношения в семейството, техния авторитет и отношенията им с околните и обкръжаващите ги вещи, предмети, история, култура и изкуство – всичко това служи за пример на децата и оказва влияние върху формирането на техните личности. Затова примерът на родителите, възрастните, заобикалящи подрастващия представлява един от основните методи на семейното възпитание. В този смисъл, народната мъдрост гласи: „Каквито майката и бащата, таквиз и чедата”, или „Каквато майката, такваз и дъщерята/Какъвто бащата, таквиз и децата”, „Като ще сгледваш момата, призирай се на майката”, „Каквато крушата, такваз и крушката”, с които се подчертава, че освен с външното си сходство, подрастващите с възпитанието и културата, нравствеността и поведението си съответстват на тези на своите родители. А силата на това влияние отчетливо бива предадена чрез поговорката „Каквито

очи гледали, таквиз сълзи капали” и др.п.

Влиянието на околните за възпитанието на подрастващите се описва красноречиво в различни поговорки, като например, „В каквито влезеш, такъв ще станеш.”, „В каквото се хоро хванеш, такъва игра ще играеш”, или „В каквото хоро влетеш, такава песен ще пееш” и т.н. Те по същество отразяват наблюденията на народа върху това как децата без да имат жизнен опит, вглеждайки се и копирайки постъпките на възрастните, се стараят да им подражават и да ги повтарят. При това, в пословиците и поговорките народът е вложил едновременно предупреждение и изискване – след като децата имат склонност да под-ражават, необходимо е създаването около тях на благоприятна, позитивна среда и обстановка, съдържаща правилни и положителни образци на поведение. Последното изисква от възрастните в семейството винаги да са безупречни, за да служат за пример – „Дето старо се не почита, там за добро недей пита”, „Както почиташ майка си и баща си, така и твоите деца ще те почитат”, ”Бащина поука – синова сполука”.

Примерът на приятелите и заобикалящите околни, връстниците също влияе на детето. Заради това родителите предпочитат добрата среда, съветвайки и убеждавайки подрастващите с поговорките: – Приятел верен, който има, още една глава има; – С добър другар и в зло време е весело; – Не ни трябва безценен камък при верен приятел; – За човека можеш да съдиш по приятелите му. В тези поуки водещата мисъл е, че социалното развитие на децата е резултат от отношенията им с околните и неизбежно се свързва с индивидуализацията на базисните социални компетентности. С други думи се отнася до това, че от една страна, овладяването от индивида на социален опит изисква вграждането в определена социална среда, а от друга, той е резултат от активното възпроизводство от самия него на системи от социални връзки в собствената му дейност и взаимодействия с останалите и зависи преди всичко от вътрешните му позиции и нагласи. Заради това, като препоръка и предупреждение по отношение на риска при контактите и следване примера на другите народът отправя многозначително афоризма „С какъвто се събереш,

такъв ще станеш”, в признание за паралелното съществуване в живота на добро и зло. Затова е и следващата поговорка „Боже, пази ме от приятели, от неприятели сам ще се пазя”. Именно тя по мнението на народа учи на самостоятелност в избора на ценности и носителите им, подчертавайки необходимостта и задължителното присъствие на опитни възпитатели, въоръжени с мъдростта на народната педагогика, разумно и грамотно насочващи подрастващите в „правия път” на формиране на гражданско съзнание, социалноориентирано поведение, уважение към общочовешки ценности, възпитаване в любов към своите близки и в толерантност към другостта и различието. Същевременно се свързва и с проява на личностна свобода, с поемане на отговорност за себе си и за другите, с познаване и отстояване на своите права, свободи и отговорности, с осъзнаване на отношенията с околните, с овладяване на адаптивни механизми за активно и конструктивно социално участие в различни ситуации, със съпричастност и отвореност към света на останалите.

В постигането на успехи и действени резултати в процеса на формиране и утвърждаването на тези социокултурни компетенции етно-семеината педагогика използва обяснение, убеждение, съвет, сугестия (внушение), упражнение и др. Като ефективността им се осигурява от използването на безгранично доверие и уважение към личността на подрастващия, съчетани с формите на поръка, изискване, ограничение, заплаха, принуда, наказание и, естествено, поощрение. Майсторството в прилагането на различните възпитателни методи в разностранното развитие на подрастващите позволяват формирането и натрупването на жизнен опит, съблюдаване на общоприетите социални норми и традиции.

С нуждата от аргументация, ще направим последователен обзор. Многообразните форми на обяснение, убеждение, съвет, указание, молба, пожелание, поръчение, внушение, предупреждение се основават на разбирането за важността и възможността за избор на правилното действие. Свързани са с формите на индивидуално или колективно изискване и правила на действия.

Осъществява-ни доброжелателно, търпеливо, с доверие и уважение, с нотки на хумор по отношение на всички те безусловно носят положителен резултат. Като примери на силата на въздействие на многовековната народна мъдрост могат да послужат: „Да би мирно седяло, не би чудо видяло“; „С труд и постоянство всичко се постига“; „Хубавите неща стават бавно“; „Блага дума железни врата отваря“; „Три пъти мери, един път режи“; „Каквото посадиш, такова ще пожънеш“; „На лъжата краката са къси“; „Мълчанието е злато“; „Която овца се дели от стадото, вълкът я изяжда“; „Гузен, негонен бяга“; „Лошото време се оправя, лош човек – никога“, „Ако има грешка, има и прошка“, и др.п.

Голямо значение и внимание във формирането на личността на подрастващия етно-семейната педагогика отделя на упражнението, реализиращо практически метода научаване. С безкрайният опит, логиката и мъдростта на народната педагогика, приложени в семейното възпитание, се подчертава значението и ролята на продължителните, систематични усилия за вярно повторение на отделни действия и операции, с които детето не само се научава да говори, чете, пише, да играе с различните играчки, да рисува, да конструира различни предмети от хартия, дърво, текстил или глина, но и да изпълнява определени правила за хигиена и здраве, на облекло и етикет, правила на поведение сред околните, в контактите и дискусиите, сред общността, на улицата, да планира и организира своето време, интереси, забава и отдых, да не допуска и преодолява лошите и вредни привички, да спазва правилата и мерките за безопасност. Обикновено родителите прилагат словесни форми в своите обяснение, убеждение, съвет, указание, молба, пожелание, внушение, предупреждение. С тях те запознават, информират, разясняват на децата сведения и факти, последиците от едни или други прибързани, необмислени действия и постъпки, с които подпомагат позитивната насоченост на личността и нейната успешна социализация. Опирайки се на установените правила и норми, поколенчески опит и унаследените етнопедагогически модели и стереотипи, родителите контролират и оценят действията и резултатите на

децата с похвала и поощрение при одобрение, предупреждение, заплаха или забрана, наказание при негативно поведение и последици от тях. В резултат, детето овладява и усвоява, развива умения и навици, необходими за активното му участие в бъдещото преобразуване на света, за инициативно изграждане на отношения с околните, съобразявайки се с общоприетите правила и норми за конструктивно общуване и комуникация с тях. Благодарение на полученото одобрение и похвала за своите постъпки и действия, които детето възприема като доверие и подкрепа, у него се появява радост, гордост за направеното, вяра в собствените сили, придобиване на собствен опит и желание и понататък да е активно и самостоятелно, последователно в своите действия. На тази основа се усъвършенства самоконтролът и се подготвя осъзнаването на социално приемливо и неприемливо поведение. Детето се насочва към реализиране на социални изисквания, свързани с постигане на междуличностно разбиране и използване на подкрепа. Стимулира се желанието му за установяване на контакт с околните при съобразяване с техните изисквания и мнение. По този начин се предполага овладяването и усъвършенстването на умения за включване в социалната среда при отчитане на установените в обкръжението норми и правила.

Поръчението като етнопедагогически модел за възпитателно въздействие на родителите има две съставляващи: на доверие/пълномощие и мяра за отговорност. При правилно използване то може да носи и оттенъци на игра. При това следва да се обръща внимание и отчитат личните способности, възрастта и възможностите на детето за справяне с поставеното задание. Подрастващият трябва да осъзнава важността на своите действия, а родителите, помагайки и подкрепяйки го, са длъжни да се запасят с търпение и издържливост, за да осигурят придобиване на нужния опит, осъзнаване на себе си и увереност в собствените възможности за справяне в различни ситуации; овладяване на стереотипи на поведение; саморегулиране и рефлексия, възпитаване на адаптивна компетентност и социален афинитет.

От древността с непреходно значение и роля за изграждането на личността на детето в стереотипите на етно-семейната педагогика съществуват методите на наказание, корекция и превенция. Същността им на педагогически подходи, своеобразно възпитателно въздействие, цели осъждане, предупреждение и възпиране, недопускане на нежелани действия и постъпки от децата чрез психологическо и физическо установяване на ограничения и забрани, лишения с необходимостта от регулиране и коригиране на отношенията и поведението, изграждане на дисциплинираност и нравственост. Акцентът при прилагането е функционално-динамичната страна, емоциите и чувствата, разбирането за вина, появяващи се у детето, оценките, убеждението и мотивите, възникващи в ума и душата му в резултат на преживяната ситуация на неудобство и дискомфорт, формиране на разбиране за собствените и на другите ценности, права, желания, очаквания, изисквания, на верни ориентири за анализ и самоконтрол в спазване на общоприетите норми и традиции, адекватно управление на блокиращите неприятни чувства, вземане на решения и проектиране на стратегии за корекция и развитие на умения за конструктивно поведение и взаимодействие при установяване и поддържане на позитивни контакти в общността на обкръжението. Опирайки се на множество фолклорни сюжети и ситуации, приказки и музикални произведения и творби, констатираме, че отношението на народа към прилагането му е изключително спорно и противоречиво. Еволюира от древните съвети „Който щади тоягата си, мрази сина си. А който го обича, наказва”, или „Без тояга няма учене” до рязката критика и отхвърлянето му като средство за нравствено възпитание и дисциплина в края на XIX – началото на XX век, изхождайки от наложените се принципи на хуманизма. Въпреки нееднозначността и неопределеността по въпроса за наказанието във възпитанието на децата, в съвременното продължават търсенията на „златното сечение” на дисциплинарите методи за педагогическо въздействие, осигуряващи възможности за развитие на всички страни на личността на подрастващия – интелектуална, морална, волева, естетическа, физическа.

Последното естествено и логично налага позициите и практиката на етно-семејната педагогика за комплексно и балансирано прилагане на методите на възпитание, защото единствено чрез взаимодействието на възпитателните форми и средства, при съвместното им прилагане може да се достигне успешното формиране на личността, а, следователно, и успешната социализация на подрастващия в обществото с изграждане на необходимите ключови компетентности. А особеностите на социокултурната ситуация в него в съвременото на фона на трансформиране и отслабване на неолибералната глобализация и свързаната с нея интернационализация на икономическия, политическия и културен живот на човечеството, съпровождаща се с редица зависимости, доведе закономерно до интензивните процеси на връщане към локалните национални интереси, норми и традиции, т.е. глокализация и възраждането на националните култури, ръст на националното самосъзнание на етносите. Това е безспорен факт, изискващ възстановяване на националното богатство на етно-семејната култура и педагогика в процесите на възпитание, социализация и индивидуализация на личността в образователна и семејна среда, за да не помръкват и бъдат забравени историческите духовни идеали, нравствените ценности, народните традиции, националното самосъзнание и етноидентичност.

Библиографическия список

1. *Атанасов Ж.* Българска народна педагогика: принос към етнопедагогиката. София: Изд. „Народна просвета”, 1986. 176 с.
2. *Волков Г. Н.* Этнопедагогика. М.: Изд. центр «Академия», 1999. 168 с.
3. *Иванов И. П.* Диференциална педагогика. Шумен: Изд. «ЮниЕкспрес», 2002. 284 с.
4. *Конакчиева П.* Приоритети на отговорното родителство за възпитаване на социално уверено дете. Велико Търново // Сп. „Педагогически алманах”. 2019. бр.1. С. 21–40.
5. *Събева Е.* Семейно възпитание: Същност и технологии. Пловдив: Унив.изд. ПУ „Паисий Хилендарски”, 2008. 180 с.
6. Key Competences Social and civic competences // [Электронный ресурс]. URL: <http://keyconet.eun.org/key-competences> (дата обращения: 10.05.2020).

References

1. *Атанасов Ж.* (1986) Българска народна педагогика: принос към етнопедагогиката. София: Изд. „Народна просвета”, 1986. 176 с. (in Bulgarian)
2. *Volkov G. N.* (1999) Ethno pedagogics. М.: Publishing center «Akademiya», 1999. 168 p. (in Russian)
3. *Иванов И. П.* (2002) Диференциална педагогика. Шумен: Изд. «ЮниЕкспрес», 2002. 284 с. (in Bulgarian)
4. *Конакчиева П.* (2019) Приоритети на отговорното родителство за възпитаване на социално уверено дете. Велико Търново // Сп. „Педагогически алманах”. 2019. бр.1. С. 21–40. (in Bulgarian)
5. *Събева Е.* (2008) Семейно възпитание: Същност и технологии. Пловдив: Унив.изд. ПУ „Паисий Хилендарски”, 2008. 180 с. (in Bulgarian)
6. Key Competences Social and civic competences // [Electronic source]. URL: <http://keyconet.eun.org/key-competences> (дата обращения: 10.05.2020). (in English)